

Att svära i kyrkan

TJUGOFYRA RÖSTER

OM EVIG TILLVÄXT

PÅ EN ÄNDLIG PLANET

Röst 6: Anna Borgeryd

STELLAN - 2000 II (RED)

Kapitelvis publicering

Detta är ett av tjugofyra dokument som tillsammans utgör hela innehållet i antologin *Att svära i kyrkan – Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* och som under vintern och våren 2014-2015 kommer att publiceras på bland annat Steg3:s webbsida (www.steg3.se)

Samtliga pdf-filer får utan restriktioner spridas och kommer att finnas tillgängliga på:

www.tillvaxtreflektera.se/att-svara-i-kyrkan/pdf

Så länge lagret räcker kan den som pocketbok köpas hos bland annat de större nätbokhandlarna. Och som e-bok lär den överleva sin pappers dito.

Som femte generationens brödproducent faller det sig naturligt att matförsörjningen ligger nära hjärtat. I kopp-lingen hjärta-hjärna ligger även ett intresse för god problemlösning, bra strukturer och smarta lösningar.

Jag och min syster är uppvuxna med Polarbröd, med föräldrar som diskuterade dagens företagsproblem vid matbordet och i princip aldrig tyckte lika. Det var vad man skulle kunna kalla en kreativ oenighet. Redan som barn drevs jag av lusten att försöka förstå och vara med och skapa lösningar: *På vilket sätt har han rätt? På vilket sätt har hon rätt?* Det är inte ologiskt att jag efter den uppväxten gick vidare till tio år på universitetet och en doktorsavhandling i konflikthantering.¹

Att jag skrivit romanen *Tunna väggar* om kärlek och världsekonomi är kanske inte ens det konstigt? Alltihop handlar väl om människor och relationer; vad vi vill, behöver, är rädda för och att vi kanske inte alltid betar oss helt ... vad ska jag säga ... ändamålsenligt?

Anna Borgeryd

Vi behöver uthållig försörjning –
inte pseudotillväxt

Min doktorsavhandling handlade om statssystemet som institution för konflikthantering och utvärderade hur det klarar de globala utmaningar det nu ställs inför. På senare tid har jag på ett liknande sätt intresserat mig för den ekonomiska spelplanen: Hur ser det etablerade försörjningssystemet ut och vilka utmaningar står det inför? Och hur borde vi egentligen organisera ekonomin så att vi säkrar den livsviktiga försörjningen? Hur ser vi till att vi får mat, kläder, tak över huvudet – för att inte tala om drickbart vatten, hälsosam luft och allt annat vi vant oss vid att naturen förser oss med – också i framtiden?

Vi börjar alltså med att titta närmare på det försörjningssystem vi idag har både i Sverige och stora delar av världen. Vad är det som är bra med hur industrisamhället försörjer oss? Vad är det som är dåligt, kortsiktigt och ohållbart?

Den industriellt drivna tillväxten

De ökade materie- och energiflödena i industriländer har skapat ett högt välstånd och möjlighet till god välfärd. I som i i-land står för industri och det är ingen slump. Det är industrins produktivitet som gjort att de allra flesta svenskar inte längre är hårt slitande, självförsörjande småbönder, att vi – om vi vill – kan bo i städer som vi nu gör och att vi har överskott som räcker till utbild-

ning, vård och omsorg. Det är mycket av det som vi vill behålla.

Den ekonomiska tillväxten har dessutom möjliggjort en reell avkastning, en förräntning på stora mängder sparade pengar som ger drägliga pensioner (dvs. tillräcklig köpkraft) åt miljoner människor idag. Den materiella tillväxtens förmåga att generera ränta på pengar har under många år också räckt till, ofta ovanligt goda, inkomster till en betydande kader människor anställda inom bank- och finanssektorn. Tillväxten har gjort att det bland folk med budgetansvar för sådant som har kända långsiktiga konsekvenser, har ansetts rimligt att diskontera framtida kostnader. En diskontering som gör att vi kan konsumera nu i stället för att avstå och därmed kan leva bättre än om vi inte gjorde den.

Diskonteringsräntan antar tillväxt

Diskontering är en omräkning av intäkter och kostnader som uppstår i framtiden till ett så kallat ”nuvärde” som kan uttryckas i dagens penningvärde. Hur används då diskonteringsränta rent praktiskt? Det handlar helt enkelt om att man räknar med att, eftersom framtiden tänks ha en större och rikare ekonomi, så kommer våra barn, barnbarn och deras barn att ha råd med kostnader på ett annat sätt än vad vi har. Därför lägger vi i vårt nuvarande pris på kärnkraftsel exempelvis inte in så höga kostnader för framtida hantering, bevakning och förvaring av kärnavfallet som alstras av vår nuvarande elproduktion. Dessutom gör diskonteringsränta att investeringar som skapar eller skyddar värden på längre

sikt ofta inte blir av, eftersom det är svårt för sådana alternativ att vid nyttoberäkningen konkurrera med kortsiktigare vinster. Så när Sir Nicholas Stern i sin rapport 2006 uppmanade till omedelbara, betydande investeringar (1 % av världens årliga BNP) för att motverka de klimatförändringar mänskligheten orsakar och ville sätta priset för koldioxidutsläpp till 85 dollar/ton,² blev den massiva kritiken: ”Du har ju räknat med alldeles för låg diskonteringsränta.”³

Liknande mekanismer är i spel när det gäller avsättningen av medel till pensioner: om vi räknar med att ekonomin ska växa framöver behöver vi inte avsätta så mycket pengar nu för att försörja oss som pensionärer. Så vi som lever nu har mycket att vinna på att tro på en ständig tillväxt, då kan vi ju ta oss rätten att konsumera så mycket mer nu. Våra skattemedel räcker till exempel till mycket mer välfärd just nu än om en större andel av dem måste sparas för offentliganställdas pensioner.⁴

Men i formeln för diskonteringsräntan⁵ döljer sig också motsatsen: om ekonomin i framtiden inte innebär växande konsumtionsutrymme per person, om det i stället innebär ett krympande, då ska vi snarare *överföra* resurser från nuet till framtiden, för i framtiden kommer vi i så fall att vara fattigare än idag. Det skulle vara en helt annan spelplan, en spelplan där ränta på pengar helt enkelt inte kan motiveras som en rimlig spegling av verklighetens värdeutveckling.⁶ Jag har inte svårt att se alla fördelar som den ekonomiska tillväxten givit oss, men har länge undrat över den kontraproduktiva och skadliga *desperation* efter tillväxt som nu hemsöker västerländska samhällen.⁷ Sedan jag förstod hur diskon-

teringsröntan fungerar anar jag att där någonstans har desperationen troligen sin rot. Vi kan inte sluta tro på tillväxt och ändå leva som vi gör nu. Och det är alldeles för få som vågar prata om det.

Hotet mot försörjningen

Ständig tillväxt har varit möjlig under en tidsperiod, i den produktivitetsökande övergången från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle,⁸ och allt verkade vara frid och fröjd medan den samlade mänskliga ekonomin rymdes inom planetens försörjningskapacitet. Men vad händer när den mänskliga ekonomin under årtionden har övertrasserat planetära gränser?⁹ Vad händer när samhället blivit en importkonsumerande service-ekonomi och den verkliga tillväxten i västvärlden därför bromsar in och stannar av?¹⁰ Vad blir resultatet när människans ekonomi växt ur ekologin och år för år alltmer ”växer sönder” sin försörjningsbas, och därmed också sig själv? Då borde det bli uppenbart att de spelregler vi har för ekonomin för oss åt fel håll, att vi måste ändra på dem?

Nej, i stället har vi i västvärlden försökt hålla den döende tillväxten vid liv med konstgjord andning i form av lån till konsumtion, där vi tillåtit oss tro att vi både kan äta kakan (som låntagare som konsumerat) och ha den kvar (som pensionssparare). Eller ännu mer optimistiskt: att den uppätta kakan ska *växa* i form av besparingar som ”investerats” i just den utlåning som konsumerats upp. Årtionden av sådan falsk pseudotillväxt i västvärlden har varit kortsiktigt bekväm, för vi har då fortfarande kunnat tillåta oss själva tillväxtens alla fördelar.

Men långsiktigt är det förstås katastrofalt. Vi har vant oss vid en överkonsumtion (med både förhöjd resursbelastning och svindlande finansekonomisk fallhöjd) skapad av årtionden av ohållbar belåning. Kreditkonsumtionen och miljöförstörelsen är två samtidiga krafter som nu styr oss mot en framtid av globalt krympande realekonomi, i synnerhet om vi räknar per capita. Och frågan är om den framtiden är särskilt långt borta?

Flera tecken illustrerar vårt obehagliga dilemma och tyder på att vi är där nu, att oviljan att lämna tillväxtparadigmet hållit oss i en långsiktigt mycket kostsam pseudotillväxt så länge som det varit möjligt. De senaste årtiondena har ojämlikheten, inte minst i västvärlden, ökat markant; i USA har flera studier visat hur tillväxten i oproportionerlig grad tillfallit de absolut rikaste, medan de flesta amerikanska familjer fått det sämre.¹¹ Ett annat illavarslande tecken är att klimatförändringar under 2012 bland annat tillfogat världens jordbrukskördar stora skador: olika typer av extremt väder skapade under året förluster som sänkte den globala BNP:n med 1,6 procent. Kostnaderna för dessa allt mer ogynnsamma odlingsförhållanden beräknas dessutom bara öka.¹² På grund av ovanstående oroas jag som konfliktforskare att risken för våldsamma konflikter ökar, eftersom de flesta av världens krig har haft sin rot i samhällseroderande sociala spänningar och fallerande försörjningssystem. Vi befinner oss med andra ord av flera skäl i ett läge där försörjningen av våra basbehov, inte minst den långsiktiga tillgången på mat, nu måste räddas från det moderna samhällets allt mer desperata och kortsiktiga

metoder för att förlänga det tidigare möjliga, och förstås så bekväma, tillståndet av ekonomisk tillväxt.

Oändlig tillväxt på en ändlig planet?

Om vår nuvarande ekonomiska spelplan bygger på behovet av ständig tillväxt och gynnar kortsiktiga nyttor framför långsiktig försörjning så är den förstås på väg att krascha. Naturen sitter med facit, och den fysiska globala ekonomin kan självklart inte växa oändligt på vår ändliga planet.¹³ Med en exponentiell tillväxt, som till exempel i fallet med ränta på ränta, blir dessutom smälten in i väggen i hög fart och mycket plötslig. Genom hur vi har använt fossil energi, jordar, luft och vatten har vi pressat fram en utvecklingstrend som inte har några som helst förutsättningar att kunna fortsätta, och nu börjar konsekvenserna, inte minst de rent ekonomiska, att bli uppenbara.

Dessutom är spelet vi spelar nu inte alls marknads-ekonomi och det av två skäl. För det första, om vi ser på den symboliska ekonomin, där pengar och värdepapper hör hemma: finansbranschen statssubventioneras kraftigt och det finns bankgiganter som är ”too big to fail”, något som skapar så kallad moralisk risk, där risker tas i vetskap om att när allt går bra får man vinsten, men om det inte gör det får skattebetalarna stå för notan.¹⁴ Finns det *någon* som tror att sådana snedvridande incitament leder till kloka investeringsbeslut? Ekonomer, vars moraliska grundbult är att individernas agerande i egenintresse ska skapa goda helhetsresultat i samhället,

borde väl utse detta icke-marknadsmässiga tillstånd till en huvudfiende, kanske det största hotet mot samhället?

Tyvärr kan vi inte heller ur ett realekonomiskt perspektiv (där vi i alla fall håller oss till produktion av verkliga varor och tjänster) påstå att vi har en fungerande marknadsekonomi eftersom det finns kostnader, så kallade "externaliteter", som ingen idag betalar. Så tanken att vi bör sträva efter balans, och att ett rättvisande pris uppstår när tillgången som själv bär alla sina kostnader möter efterfrågan på en fri marknad, den är det nog inte något större fel på. Det stora felet är att vi inte alls gör så idag.

Hur ser då den nya ekonomin ut?

Det enda som kan rädda försörjningen är att vi konkret förändrar vår ekonomiska verksamhet så att den som helhet opererar inom planetens orubbliga biofysiska lagar. För en sådan förändring behövs både kunnigt ledarskap och nya ekonomiska spelregler som medger en sådan förändring. Så hur kommer då den nya ekonomiska spelplanen att se ut? Vi vet att den kommer att vara baserad på helt nya antaganden och att den därför kommer att tillåta respektive förbjuda helt andra saker än spelreglerna vi har idag gör.¹⁵

Den nya ekonomin kommer troligen att först finna form på en mellannivå; kanske inom en mindre grupp samstämmiga länder? Det har i alla fall hittills visat sig att åtgärdsförsök på andra nivåer inte har fungerat. Rader av FN-möten visar att vi på högsta makronivån misslyckas med att ta tag i problemen. Att försöka lösa

hotet mot försörjningen från mikronivån, genom att informera oss alla som konsumenter om hur ohållbart vi lever, fungerar inte heller. Det är vår köpkraft som måste ges ramar som både bör upplevas tillräckligt rättvisa och *de facto* vara tillräckligt långsiktigt försörjningsskyddande, annars använder vi bara pengarna som vi sparat på att installera energibesparande solfångare till en Thailandsresa eller till att köpa mer oxfilé. Även om vi kanske i vissa fall har dåligt samvete så är beteendet som köpkraften släpper loss fortfarande ohållbart.¹⁶

Självklart kommer många människor att vara involverade i arbetet att utforma våra ekonomiska spelregler så att de bättre speglar världen som den faktiskt är (till skillnad från hur vi skulle *vilja* att den var, eller vant oss vid att *anta* att den är).¹⁷ Så det som följer nedan får man se som ett utkast, en gissning hur framtiden kommer att se ut, gjord tidigt 2013 av en systemutvärderande norrländsk brödföretagare.

1. Den symboliska ekonomin

Vi behöver för det första tänka om kring pengar: de är ju ett verktyg vi människor skapat i syftet att hjälpa realekonomin att bättre möta våra behov. Så hur borde pengar fungera för att gynna det som ger långsiktiga fördelar för samhället i stort?¹⁸

Ränta-på-ränta, det vill säga penningmängden i exponentiell tillväxt (representerande exponentiellt växande anspråk på det verkliga välstånd som ytterst kommer från naturen)¹⁹ har fungerat när vi i Europa var imperiebyggare och sedan utvecklades från att vara bönder som jobbade med muskelkraft till ett industriellt och

fossilenergiförsörjt samhälle. Under denna begränsade tid har vi åtnjutit en enorm produktivitetstillväxt per capita (något som just nu sker på andra ställen runt om i världen). Men ständig materiell tillväxt fungerar inte långsiktigt. Förutom ohanterliga mängder utsläpp och miljöförstöring ser vi nu hur alldeles för mycket pengar översvämmar världen. Räddningsförsöken av det gamla systemet innebär att obegripliga mängder nya pengar skapas, och de rusar ut i världen i desperat jakt på en avkastning som omöjligt kan finnas på en aggregerad, global nivå.

Långsiktig avkastning kan bara finnas om man investerar i verkliga, hållbara projekt inom ramarna för biosfärens lagar. Så den nya ekonomins pensionsfonder kommer att investera i försörjningsprojekt som man kan ta på: hållbart jord-, vatten- och skogsbruk, förnybar elproduktion, bra byggnader och grönt företagande. Vi kan inte längre låna till konsumtion eller diskontera framtida kostnader. Vi investerar mer långsiktigt.

2. Den reala ekonomin

Eftersom vi nu vet att naturen inte är oändlig och oförstörbar, så kan varken tömmandet av resursdepåer eller skadliga utsläpp och nedsmutsning längre vara gratis. Aktiviteter som utgör allvarliga hot mot biosfären kan inte längre vara tillåtna. Priset på varor och tjänster, samt vilka sådana som över huvud taget finns att tillgå, kommer alltså att avgöras av vad som går att göra på uthålligt fungerande sätt och vad det kostar att göra rätt, exempelvis i jordbruket. Varför inte låta systemekologerna, som vet hur naturen fungerar, föreslå den realekonomiska

spelplanen och upprätta en planetär balansräkning? Sedan får lagstiftning se till att de verkliga kostnaderna för begränsade naturresurser och för vår ekonomiska konsekvenser tas in i bilden. Då blir informationsvärdet i priserna rätt och betalningsskyldigheten skyfflas inte som nu över på framtida generationer.

Detta innebär att inget land som har byggt sitt välstånd på fossil energi, ohållbar kreditgivning, farlig avfallsproduktion och/eller genom att utarma naturkapital kan öka sitt välstånd från nuvarande nivåer. Jag anser att det vi sett utspela sig i världen sedan 2007 rimligen bara kan tolkas på ett sätt: total samhällsekonomisk tillväxt från dagens fossil- och konsumtionslåne-dopade nivåer är en omöjlighet, och vägran att inse det leder bara till skadliga uppskjutanden som på ett farligt sätt förvärrar läget.

Men det här med grön tillväxt då?

Många undrar om det inte finns en möjlig väg som heter ”grön tillväxt”? Jag håller med om att grön tillväxt är en oundgänglig del av vägen framåt. Enskilda företag som producerar inom planetens ramar kan absolut ha grön tillväxt. Grön tillväxt är också både möjlig och nödvändig för den tredjedel av mänskligheten som lever i energifattigdom. Om en afrikansk kvinna som tidigare dagligen vandrade miltals för att hämta ved att elda nu i stället får tillgång till energi från solpaneler, så har vi ett uppenbart exempel på grön tillväxt där miljön gynnas samtidigt som det mänskliga välståndet ökar.²⁰

Men vi som lever i rika länder får inse att vår uppgift nu inte är att öka vår konsumtion av material och energi

utan att använda vår skicklighet och innovationskraft till att upprätthålla så mycket som möjligt av den moderna världens fördelar, medan vi systematiskt avvecklar vår övertrassering av planetens biofysiska gränser. I stället för att ställa frågan *Hur kan vi skapa tillväxt?* behöver vi alltså gå in i ett mer konkret försörjningssäkrande tanke-sätt: Hur mycket av den välståndsskapande produktivitet vi redan har kan vi långsiktigt behålla? Vilka nya, uthålliga produktions- och distributionssätt kan vi skapa för att ersätta de gamla som nu visar sig vara ohållbara och kommer att lämna oss i sticket? Om vi inte fokuserar på detta kommer välfärden och livskvaliteten systematiskt att krympa.

Om ekonomins spelregler däremot sätts upp i harmoni med planetens försörjningsförmåga, har vi en god chans att fortsätta utvecklas med nya innovationer och bättre lösningar, även om vi på många håll i världen får börja om i vår mänskliga strävan efter ständiga förbättringar från en lägre materiell standard än vi har idag när vi befinner oss i ”planetär overshoot”. Sedan beror det förstås på vad man menar med begreppet; om orden ”grön tillväxt” inte betyder mer materiell konsumtion, utan att hållbara sätt att försörja sig ersätter de ohållbara och att mer förfinade metoder, bättre arbetssätt och högre livskvalitet utvecklas inom planetens ramar, är det absolut lösningen, globalt sett.

Den nya ekonomin – en sammanfattning

Utan rättvisande prissignaler och en ekonomisk spelplan baserad på biofysiska fakta har vi knappast någon chans.

Men när alla varor och tjänster produceras på hållbara sätt finns inte längre några obetalda externaliteter och alla priser speglar de verkliga ekonomiska, ekologiska och sociala kostnaderna. Då har vi en ekonomi som styr mänsklig aktivitet och innovation mot målet uthållig försörjning, och då kommer de hållbara lösningarna att vinna på en sant fungerande marknad.

När det falska löftet om fiktiva finansiella vinster inte längre frestar oss till korkade och/eller oetiska placeringar av våra besparingar så kommer vi att investera mycket klokare. Vi inser att det bara är realekonomin som kan förse oss med det vi fysiskt behöver – siffror på ett konto är inget värda förrän de går att byta mot exempelvis mat och husrum.

Den nya ekonomi som skissas här fungerar inom biosfärens gränser. Det är en spelplan som står i skarp kontrast till dagens märkliga zombie till ekonomi som skadegörande stapplar runt i världen, desperat av billig-energi-abstinens, ägnande sig åt allt annat än klok hushållning av begränsade resurser. Jag kan nästan se monstret framför mig, krossande allt mer natur med sina gigantiska ekologiska fotspår, upprört viftande med gamla data, krävande ”återhämtning” till beroendeframkallande tillväxtsiffror och släpande på droppstället med ständiga blodtransfusioner från centralbankerna.

Om Gandhi hade levt, och fått frågan, är det inte omöjligt att han skulle ha betraktat eländet och sagt: ”What do I think of market economy? I think it would be a very good idea.”²¹

Fotnoter

1. Till våra helhjärtade föräldrars försvar bör sägas att när de väl är överens, så brukar det vara kring riktigt bra och robusta beslut. Doktorsavhandlingen heter *Managing Intercollective Conflict: Prevailing Structures and Global Challenges*, Umeå universitet 1998; Dissertation.com 1999.
2. Heller, Nicole & Fisher, Douglas: Ethical dilemma profoundly sways climate economics, *The Daily Climate*, 28 januari, 2011.
3. Varian, Hal R: *Recalculating the Costs of Global Climate Change*, New York Times, 14 december 2006.
4. *Avgiftsbestämd, premiebestämd och förmånsbestämd pensionsplan*, www.personalekonomi.se
5. När diskonteringsräntan bestäms använder man en ekvation där den förväntade ekonomiska tillväxten per capita spelar den viktigaste rollen: Vi får en positiv diskonteringsränta när vi förväntar oss tillväxt (hamnar ofta på 3-10%), en negativ om vi bedömer att ekonomin krymper betydligt, och en på noll om ekonomin krymper lite grann. Att diskonteringsräntan värderar ned framtidens behov jämfört med nuets med ett högre tal än den förväntade tillväxten per capita beror på att man i formeln fört in en tidspreferens, som helt enkelt står för att vi hellre konsumerar nu än senare. Se t.ex. Kristin Lilieqvist: *Vad är framtiden värd? Svenska myndigheters användning av diskonteringsränta*. National-ekonomiska institutionen, Uppsala universitet 2012.
6. Margrit Kennedy föreslår att vi bör ha negativ ränta, demurage, för att uppmuntra till långsiktigt kloka investeringar i real-ekonomin. Som motvikt mot kostnadsökningar som uppstår om vi slutar diskontera framtiden, påpekar hon att vi får lägre priser om räntekostnader inte läggs in i marknadspriserna, som de idag gör. Kennedy, Margrit: *Interest and Inflation Free Money; Creating an exchange medium that works for everybody and protects the earth*; SEVA 1995.
7. Cervenka, Andreas: ”Desperationen blir allt större”, *Svenska Dagbladet*, 15 september 2012.

8. Under mänsklighetens historia har mätbar tillväxt i produktivitet per capita (och därmed möjlig ökning av levnadsstandard) bara inträffat vid skiften i den fysiska försörjningsbasen, allra vanligast är att den står still. Före industrialiseringen var ett lands produktivitet i princip lika med dess befolkningsstorlek, och hög levnadsstandard förbehållen en liten elit. Thompson, Derek: "The Economic History of the Last 2000 Years in 1 Little Graph", *The Atlantic*, 19 juni 2012.
9. Vi är i så kallad "earth overshoot" sedan 1987. Nelson, Joshua: "Nature's Overdraft Notice: Earth Overshoot Day", *postgrowth.org*
10. Wolf, Martin: "Is unlimited growth a thing of the past?", *Financial Times*, 2 oktober 2012. Se även begreppen "Baumol's Dilemma" och "cost disease", till exempel i: "Health care, education and the arts: The Incurable Cost Disease", *The Economist*, 2 oktober 2012.
11. Robinson, Peter: "Top 1% Got 93% of Income Growth as Rich-Poor Gap Widened", *Bloomberg* 2 oktober, 2012; Cadvalladr, Carole: "And Inequality for All – another Inconvenient Truth?", *The Observer* 2 februari 2013.
12. Klimatförändringar beräknas genom detta ha orsakat 400 000 människors död. Utöver det dödas miljoner av långvarig exponering för luftföroreningar. Harvey, Fiona: "Climate change is already damaging global economy, report finds", *The Guardian*, 26 september, 2012.
13. Ingen har uttryckt det mer träffande än Kenneth Boulding: "Anyone who believes exponential growth can go on forever in a finite world is either a madman or an economist."
14. "A moral hazard .... it is a tendency to be more willing to take a risk, knowing that the potential costs and/or burdens of taking such risk will be borne, in whole or in part, by others."
15. Om vi, som ekonomiska formler antar, faktiskt visar oss vara rationella borde vi ju ta hänsyn till de fyra ramvillkoren för mänsklig verksamhet. Det Naturliga Stegets systematiska arbete med att på ett naturvetenskapligt och politiskt neutralt sätt definiera dessa ramvillkor lägger en god grund för utformandet av

en ekonomisk spelplan som skyddar och främjar långsiktig försörjning. Arbetet har lett vidare till en diger lista av referenser – se www.alliance-ssd.org/reference-list/

16. Se ”Jevons Paradox” (William Stanley Jevons, 1865).
17. Det är svårt att få syn på normer man själv lever under. De har en förmåga att bli osynliga och uppfattas ”normala” och omöjliga att ändra, ungefär som naturlagar. Men jag har gjort ett försök: Vad är det vi antar om världen i nuvarande ekonomiska system, som vi nu vet helt enkelt inte är sant?
18. Ett spännande förslag kommer från Jaromir Benes & Michel Kumhuf: ”The Chicago Plan Revisited”, *WP/12/202*, International Monetary Fund.
19. Korten, David: ”Money Versus Wealth”, *Yes! Magazine*, June 30 1997.
20. Harris, Richard: ”Growing Pains: Nations Balance Growth, Power Needs”, *NPR News*, 7 augusti 2012
21. Vad vi vet att han faktiskt svarade, är något som i sig är mycket tänkvärt i sammanhanget: ”What do I think of Western civilization? I think it would be a very good idea.”